

УДК 343.982.32:621.794.425

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.5.58>**Віктор Сезонов,***канд. юрид. наук, старший судовий експерт**Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ України*

СУТНІСТЬ І ЗНАЧЕННЯ КОМПЛЕКСНОГО ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ

У статті проаналізована проблема досліджень транспортних засобів і документів, що їх супроводжують у рамках кримінальних проваджень і позасудових експертних досліджень. Усебічний аналіз теоретичних підстав і практичного досвіду судової експертизи дав змогу сформулювати висновки та надати пропозиції щодо законодавчої й методологічної підтримки цього виду досліджень.

Ключові слова: судова експертиза, транспортний засіб, комплексна експертиза, спеціальний об'єкт експертизи.

Постановка проблеми. Сьогодні в структурі державних судово-експертних установ, зокрема тих, що належать до сфери управління Міністерства внутрішніх справ (далі – МВС) України, функціонують окремі підрозділи, які здійснюють комплексні криміналістичні дослідження транспортних засобів і документів, що їх супроводжують. Разом із цим у теорії криміналістики та судової експертизи недостатньо уваги приділено питанням щодо сутності вказаного напрямку практичної роботи. Натепер комплексне експертно-криміналістичне дослідження транспортного засобу в Україні не має самостійного статусу, визначеного положенням щодо класифікації судових експертиз, не розроблена сучасна методика проведення такого виду дослідження. Отже, існує гостра потреба в ліквідації цих прогалів. Також варто відзначити, що в нормативно-правових актах із питань судово-експертної діяльності досить неоднозначно закріплено й питання співвідношення судової експертизи та експертного дослідження загалом і класифікація експертиз зокрема, у тому числі й у частині співвідношення різних видів криміналістичних досліджень транспортних засобів.

У юридичній літературі загальні теоретичні положення проведення судової експертизи опрацьовували Т.В. Авер'янова, А.І. Вінберг, Р.С. Белкін, Н.П. Майліс, Н.Г. Малаховська, О.Р. Росинська, М.Я. Сегай, Е.Б. Сімакова-Єфремян, О.Р. Шляхов, М.Г. Щербаковський, С.І. Перлін та інші науковці.

Із цього приводу доводиться констатувати, що стосовно сутності систематизації вказаного напрямку експертних досліджень єдиного бачення поки що немає.

М.Г. Щербаковський обґрунтовує позицію, що критерієм розмежування родів (видів) експертиз є спеціальний об'єкт дослідження (інформаційні поля). Саме він вимагає застосування спеціальних методів (методик) дослідження, які обумовлюються певними спеціальними знаннями, що загалом визначає умови вирішення поставленого перед експертом завдання. Класифікація судових експертиз за спеціальним об'єктом дасть змогу, не порушуючи системності пропонуваного родів, видів експертиз, витримати наукові вимоги (одна підстава поділу, конкретний предмет або явище повинні знаходитися тільки в обсязі одного видового поняття й не входить в обсяг іншого), а також за необхідності доповнити класифікацію новими виникаючими експертизами в разі появи принципово нових об'єктів дослідження або додати їх у вже наявну. Саме спеціальний об'єкт дослідження є системоутворювальним елементом, який вимагає використання відповідних спеціальних знань і методів та інтегрує рішення експертних завдань [1, с. 125].

У цьому сенсі І.І. Попович підкреслює, що комплексна експертиза призначається тоді, коли для дослідження одного об'єкта або сукупності об'єктів з метою встановлення однієї обставини необхідно водночас застосувати спеціальні знання з декількох різних галузей науки, техніки, мистецтва або ремесла й, відповідно, для цього необхідна участь й дослідженні декількох експертів різних спеціальностей або одного експерта, що має різні спеціальні знання [2, с. 274–275].

С.І. Перлін відзначає неоднозначність питання про співвідношення термінів «судова експертиза» та «експертне дослідження», які в різних джерелах вживаються як синоні-

ми, як ціле й частина або як зовсім різні відокремлені поняття. На думку вченого, оснований на аналізі нормативно-правових актів, ці поняття відрізняються передусім залежно від підстав проведення. Судова експертиза проводиться в кримінальному провадженні за зверненням спеціально уповноваженого суб'єкта (слідчого, прокурора, судді чи суду) або сторони захисту, тоді як безпосередньо експертні дослідження проводяться в усіх інших випадках, не пов'язаних із кримінальним судочинством [3, с. 283, 286].

Так, в Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженій Наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 року № 53/5 [4], до виду криміналістичних експертиз зараховано трасологічну експертизу й технічну експертизу документів. На цій основі в Переліку видів судових експертиз та експертних спеціальностей, за якими присвоюється кваліфікація судового експерта фахівцям науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України, криміналістичне дослідження транспортних засобів визначено як різновид трасологічної експертизи (індекс експертної спеціальності 4.3). Іншим її різновидом є експертна спеціальність «дослідження ідентифікаційних номерів та рельєфних знаків» (індекс 4.4).

Е.Б. Сімакова-Єфремян у зв'язку з цим підкреслює, що в указаному Переліку правильно розподілено дві спеціальності «криміналістичне дослідження транспортних засобів» (цю назву варто доповнити ще й слідами транспортних засобів, оскільки останні часто потрапляють у сферу експертних досліджень, коли транспортний засіб ще не виявлено) та «дослідження ідентифікаційних номерів і рельєфних знаків», адже номерами й рельєфними знаками маркують не тільки складники транспортних засобів, а й зброю, ювелірні вироби тощо [5, с. 93].

Метою статті є всебічний аналіз співвідношення різних видів експертно-криміналістичних досліджень транспортних засобів.

Питання експертизи транспортних засобів має інтегрувати не тільки дослідження ідентифікаційних номерів, а й інші трасологічні дослідження щодо вказаного об'єкта. Тому співвідношення різних видів криміналістичних досліджень транспортних засобів потребує додаткового розгляду.

У науково-методичних рекомендаціях із питань призначення і проведення судових експертиз та експертних досліджень підвидами трасологічної серед інших визначено експертизу слідів транспортних засобів та експертизу рельєфних знаків на металі,

пластмасі й інших матеріалах. Тобто, на відміну від переліку експертних спеціальностей, у цьому випадку в складі трасологічних експертиз окремо вказано криміналістичне дослідження не транспортних засобів, а лише їх слідів.

Крім того, транспортно-трасологічні дослідження зараховано до виду інженерно-технічних експертиз (підп. 1.2.2 Інструкції). До їх завдань у методичних рекомендаціях зараховано ідентифікацію транспортного засобу за його слідами. Відповідно, експертна спеціальність «транспортно-трасологічні дослідження» (індекс 10.4) у Переліку видів судових експертиз та експертних спеціальностей, за якими присвоюється кваліфікація судового експерта фахівцям науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України, зарахована до інженерно-транспортної експертизи.

З вищевказаного вбачається певна нелогічність, оскільки, по-перше, залишається не зрозумілим, яка саме експертиза вирішує завдання, пов'язані з трасологічними дослідженнями транспортних засобів і їх слідів, а по-друге, до класу інженерно-технічної експертизи зараховано застосування досягнень криміналістичної техніки. Але в науковій літературі та експертній практиці не піддається сумніву, що трасологічна експертиза є різновидом криміналістичних експертиз. Водночас інженерно-транспортна належить до класу інженерно-технічних експертиз.

Отже, на нашу думку, неправильно виокремлювати деякі різновиди трасологічних досліджень слідів транспортних засобів і штучно включати їх в інший клас інженерно-транспортних експертиз, навпаки, їх усі доцільно зарахувати до класу криміналістичної експертизи.

Крім того, відзначимо, що в практичній діяльності частіше за все виникають завдання проведення окремих криміналістичних досліджень не лише складників транспортних засобів, а й документів, що їх супроводжують. Отже, досить гостро постає питання про належну організацію комплексних експертних досліджень.

Виклад основного матеріалу. Для вирішення складного завдання щодо визначення сутності комплексного експертно-криміналістичного дослідження транспортних засобів варто вирішити кілька важливих питань, зокрема щодо співвідношення понять судової експертизи й експертного дослідження, підстав для диференціації різних видів і підвидів експертних досліджень, а також розуміння комплексної експертизи та комплексного експертного дослідження.

Поняття судової експертизи визначено в ст. 1 Закону України «Про судову експертизу» як дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [6]. Тобто судова експертиза, по суті, є дослідженням, яке проводиться у зв'язку з вирішенням завдань у певній галузі судочинства.

Водночас для позначення експертизи, що проводиться поза сферою судочинства, в нормативно-правових актах ужито поняття експертного дослідження. Зокрема, в п. 1 розділу I Інструкції з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби МВС України, затвердженої Наказом МВС України від 17 липня 2017 року, вказано, що експертне дослідження – це дослідження, що проводиться експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини події, за зверненням юридичних або фізичних осіб [7].

З погляду сутності, на нашу думку, варто визнати, що поняття судової експертизи й експертного дослідження все ж таки мають співвідноситись як форма і зміст, адже проведене експертом дослідження для вирішення завдань судочинства є судовою експертизою, а експертне дослідження поза сферою судочинства також є експертизою, проте несудовою. Будь-яка судова експертиза є дослідженням, тоді як не всяке експертне дослідження – судовою експертизою. Тому вбачається некоректним протиставлення судової експертизи та експертного дослідження, адже вони не є однопорядковими категоріями. Правильніше говорити про те, що поняття експертного дослідження, яке відображає зміст будь-якої експертизи, є загальним. У свою чергу, експертизи варто класифікувати насамперед залежно від сфери застосування (судочинство або інші галузі суспільного життя), а потім – за іншими підставами (галуззю спеціальних знань, суб'єктами, часом тощо).

Отже, у галузі нормативно-правового регулювання експертної діяльності доцільно переглянути підходи до термінології. Поняття експертного дослідження є відображенням змісту діяльності експерта, тоді як поняття експертизи означає форму її реалізації (судову та позасудову). Тобто можна виокремити два типи експертиз – судову та позасудову.

Судові експертизи проводяться у зв'язку з вирішенням завдань судочинства, є більш суворо регламентованими, зважаючи на

виключно вагоме значення їх результатів у доказуванні.

У науковій літературі широко висвітлено ознаки судової експертизи. До них зараховують: а) застосування спеціальних знань у формі дослідження; б) здійснення експертизи особливим суб'єктом – експертом; в) дотримання процесуальної форми; г) одержання нових фактів та оформлення результатів у вигляді висновків експерта [8, с. 89].

Позасудова експертиза не пов'язана з призначенням і проведенням під час здійснення судочинства (кримінального, адміністративного, цивільного тощо). Вона застосовується в повсякденній діяльності державних органів, суспільних інституцій тощо. Прикладом позасудових експертиз можуть бути комплексні експертно-криміналістичні дослідження транспортних засобів під час їх реєстрації та перереєстрації й усі інші різновиди позасудової діяльності експертних установ і приватних експертів, які зараз іменуються експертними дослідженнями. Також ними є антикорупційні експертизи нормативних актів, санітарно-епідеміологічні експертизи продукції тощо, експертні дослідження, не пов'язані з вирішенням завдань судочинства. Такі експертизи не мають ознак, що притаманні експертизі судовій, вони характеризуються досить вузьким функціональним призначенням у певній сфері суспільного життя.

Ураховуючи викладене, доцільно вважати, що комплексне експертно-криміналістичне дослідження транспортних засобів є загальним терміном, що об'єднує відповідні різновиди судової та позасудової експертизи, які проводяться стосовно специфічного об'єкта шляхом застосування спеціальних знань у галузі криміналістичної техніки.

У науковій літературі значну увагу приділено питанням класифікації та диференціації судових експертиз. При цьому пропонується багато підстав для їх систематизації, зокрема можливість здійснення експертизою індивідуальної ідентифікації, об'єкт, предмет, методи експертного дослідження, характер спеціальних знань і різні комбінації ознак.

Стосовно експертно-криміналістичного дослідження транспортних засобів можна чітко визначити, що таким є її спеціальний об'єкт – транспортний засіб. Цей об'єкт має нормативно-правове закріплення, що встановлює його ознаки, які мають юридичне значення.

З погляду експертного дослідження загальний об'єкт (транспортний засіб) має певні інформаційні поля, які визначають його як об'єкт спеціальний. Такими полями є: 1) складники транспортного засобу; 2) документи, що супроводжують транспортні засо-

би; 3) сліди транспортного засобу. Відповідно, є певні підстави щодо постановки питання про формування окремого виду криміналістичної експертизи, що об'єднуватиме всі напрями комплексного експертно-криміналістичного дослідження транспортних засобів.

Оскільки сьогодні дослідження ідентифікаційних номерів транспортного засобу є одним підвидом експертизи, експертиза документів – другим, а експертиза слідів транспортного засобу – третім, виходить, що питання, яке нами розглядається, має комплексний характер. Проте його не варто ототожнювати з комплексною експертизою як нормативно визначеним процесуальним поняттям.

У відомчій інструкції про призначення та проведення судових експертиз встановлено, що «комплексною є експертиза, що проводиться із застосуванням спеціальних знань різних галузей науки, техніки або інших спеціальних знань (різних напрямів у межах однієї галузі знань) для вирішення одного спільного (інтеграційного) завдання (питання)» [4, п. 1.2.11]. Водночас у ст. 110 Кодексу адміністративного судочинства України визначено: «Комплексна експертиза проводиться не менш як двома експертами різних галузей знань або різних напрямів у межах однієї галузі знань» [6]. Разом із цим науковці і практики слушно зауважують, що в чинному Кримінальному процесуальному кодексі України, як і в Законі України «Про судову експертизу», взагалі немає положень щодо комплексної судової експертизи.

На нашу думку, ці прогалини потрібно усунути й передбачити єдиний підхід до розуміння комплексної експертизи в усіх галузях судочинства, закріпивши його в Законі України «Про судову експертизу», і так запобігти плутанині в умовах конкуренції норм.

Проблемним залишається й питання щодо розроблення та впровадження методик проведення комплексних експертиз. В.В. Арешонков зауважує, що «розробка методологічних засад комплексних криміналістичних досліджень має не лише теоретичне, але й важливе практичне значення, оскільки спрямована на повне і всебічне дослідження об'єктів (груп взаємопов'язаних між собою об'єктів) і вирішення складних експертних завдань» [9, с. 97].

Як бачимо, нормативно-правове розуміння відображає обидва широко представлені в науковій літературі підходи до комплексної експертизи й тому є суперечливим.

Уважаємо, що суперечливість у цьому питанні може бути знята шляхом чіткого розрізнення поняття комплексної судової експертизи як процесуальної категорії та комплексного експертного дослідження (або,

іншими словами, комплексу досліджень) як сфери практичної діяльності.

Варто погодитись із думкою, що поняття комплексної експертизи має більше процесуальний характер. Разом із цим комплекс досліджень у рамках однієї експертизи є найбільш поширеним видом комплексування. У кожному висновку експерта спостерігається застосування комплексу методів відповідно до методики експертного дослідження.

Необхідно розрізнити комплексну судову експертизу як процесуальну категорію та комплексне експертне дослідження як фактичний прояв змісту експертної діяльності. Щодо першої обов'язковою умовою є не просто застосування різних галузей спеціальних знань, а участь декількох експертів, що формулюють спільний висновок. Водночас комплексне експертне дослідження як поняття іншого порядку може бути застосовано й щодо випадків його проведення одним експертом, який володіє спеціальними знаннями в різних галузях науки, техніки чи мистецтва або є фахівцем у різних напрямках однієї галузі знань.

По-перше, у багатьох кримінальних провадженнях перед експертами ставляться питання й щодо дослідження ідентифікаційних номерів транспортного засобу, і щодо справжності документів на них. Призначати та проводити в кожному випадку різні експертизи є зайвою тратою часу й коштів.

По-друге, з погляду вирішення поставлених завдань велике значення має порівняння даних, відображених на складниках транспортного засобу, з відомостями в документах на нього. Тому в разі призначення різних експертиз може знижуватись якість проведеного дослідження через відсутність в експерта достатньої кількості об'єктів. Водночас криміналістичні дослідження транспортних засобів і документів до них, проведені в комплексі, дають змогу досягти максимальної ефективності [10, с. 167].

По-третє, дослідження, що проводяться за вказаними об'єктами, вимагають звернення до спеціальних знань у галузі криміналістичної техніки, тобто одному експерту цілком під силу володіти всіма необхідними методиками, тому немає потреби залучати кількох експертів.

Пропонуємо наявні підходи до здійснення експертної діяльності й розширення меж застосування криміналістичної експертизи транспортних засобів конкретизувати. Для цього визнати, що експертно-криміналістичне дослідження транспортних засобів має комплексний характер і здійснюється шляхом вивчення ідентифікаційних номерів транспортного засобу, його слідів і реєстраційних документів. Так виникає питання про

формування окремого виду криміналістичної експертизи, яка в процесуальному сенсі комплексною не є, оскільки проводиться одним експертом із використанням спеціальних знань у різних галузях криміналістичної техніки.

Варто зауважити, що реалізація цієї пропозиції дасть можливість удосконалити методику проведення вказаної експертизи шляхом інтеграції методів із трасології та криміналістичного документознавства, а в перспективі інших галузей криміналістичної техніки.

Висновки

Комплексне експертно-криміналістичне дослідження транспортних засобів – це дослідження експертом ідентифікаційних номерів транспортних засобів і реєстраційних документів, що їх супроводжують, з метою вирішення питань, що потребують спеціальних знань у галузі криміналістичної техніки. Це загальне поняття характеризує як судову, так і позасудову криміналістичну експертизу транспортних засобів.

Судова криміналістична експертиза транспортних засобів може бути визначена як дослідження експертом на основі спеціальних знань у галузі криміналістичної техніки транспортних засобів і реєстраційних документів, що їх супроводжують, із питань, що є або будуть предметом судового розгляду.

Позасудова криміналістична експертиза транспортних засобів – це дослідження експертом на основі спеціальних знань у галузі криміналістичної техніки транспортних засобів і реєстраційних документів, що їх супроводжують, за зверненням юридичних або фізичних осіб, не пов'язаних із вирішенням завдань судочинства.

Список використаних джерел:

1. Щербаковський М.Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні: монографія. Харків: В деле, 2015. 560 с.

В статье проведен анализ проблемы криминалистических исследований транспортных средств и их регистрационных документов в рамках уголовных расследований и внесудебных экспертных исследований. Всесторонний анализ теоретических основ и практического опыта проведения экспертиз позволил сформулировать выводы и внести предложения относительно законодательной и методической поддержки данного вида исследований.

Ключевые слова: судебная экспертиза, транспортное средство, комплексная экспертиза, специальный объект экспертизы.

The article provides an analysis of the problem of research vehicles and their accompanying documents in the framework of criminal investigations and extrajudicial expert studies. A comprehensive analysis of the theoretical foundations and practical experience in conducting examinations made it possible to formulate conclusions and proposals regarding legislative and methodological support for this type of research.

Key words: forensic examination, vehicle, comprehensive examination, special object of examination.

2. Попович І.І. Криміналістичний аналіз комплексної експертизи. *Криміналістика і судовая експертиза*. 2013. Вып. 58 (2). С. 270–276.

3. Перлін С. Співвідношення судової експертизи та експертного дослідження в діяльності Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 2. С. 283–287.

4. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затв. Наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 року № 53/5 (у редакції Наказу Міністерства юстиції України від 26 грудня 2012 року № 1950/5). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 23.04.2019).

5. Сімакова-Єфремян Е.Б. Комплексні судово-експертні дослідження: теорія та практика: монографія. Харків: Право, 2016. 456 с.

6. Про судову експертизу: Закон України від 25 лютого 1994 року № 4038-XII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> (дата звернення: 14.04.2019).

7. Інструкція з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України, затв. Наказом МВС України від 17 липня 2017 року № 591. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1024-17/> (дата звернення: 23.04.2019).

8. Паладійчук О.Ю. Значення судової експертизи у вирішенні завдань кримінального провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2015. Вып. 34. Т. 3. С. 87–89.

9. Арешонков В.В. Проблеми призначення та проведення комплексних експертиз під час досудового розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень. *Юридична психологія*. 2015. № 1. С. 90–100.

10. Сезонов В. Пути совершенствования профилактики и расследования правонарушений, связанных с незаконным завладением транспортным средством. *LEGEA SI VIATA*. 2014. № 9/2 (273). С. 164–167.